

Ernő Zboray

Mijn eerste baas

Mijn eerste baas was een Deli planter. Of zoals je hier in Indie zegt een Deliaan.

Hij droeg spijker schoenen van leer en kanvas. De twee pijpen van zijn broek, stopte hij in zijn zokken. Hij had paarse en zwarte sokken, ook enkele bruine. De sokken waren al veel gewassen, vooral aan de paarse kon je dat goed zien. Ook de bruine hadden een kleur zo half tussen citroen geel en rode aarde. Maar de paarse, zwarte en bruine sokken dateerden nog uit zijn Deli periode. Nu was hij baas op Java en daarom kocht hij uitsluitend witte sokken. Of dat bij zijn baan hoorde, of omdat de Chinees alleen maar witte sokken in de toko had, dat weet ik niet precies. Ik vond, dat de witte sokken veel beter pasten bij zijn witte broek en toetoejpjas. Ik vergaat bijna te zeggen, dat hij ook sokophouders droeg. Natuurlijk niet onder zijn broek, maar er boven op. Hiervan had hij twee stel. de ene was vroeger waarschijnlijk lila van kleur, van de andere kon je niets met zekerheid zeggen. De sokophouders vergat hij wel eens aan te doen, dan stopte hij de broekspijpen zonder meer in de sokken. En het was merkwaardig, maar de sokken bleven netjes om zijn broek zitten, ze zakten nooit af.

Zijn broek was hem veel te breed. Ook zijn toetoejpjas paste niet precies. Mischien was hij vroeger dikker maar het kan ook zijn, dat zijn kleermaker niet deugde. Nu zal je denken, dat hij als een echte planter een tropenhelm droeg, – mis. Hij had een double hat. Dat is zo'n ding dat de Engelsen dragen op Malakka. Twee wilt houden op mekaar. Boven is het

midden worden ze met een schroef bijelkaar gehouden. De hoeden zijn grijs en hebben breed blauw lint met veel plooiën.

Hij was vroeger op Deli op een Engelse "kebon", daar droegen ze allemaal double hats. Dat was geloof ik 10-12 jaar geleden toen hij daar werkte, de hoed was echter precies 20 jaar oud. Ja, 20 jaar "practijk" had de hoed, dat betekent, dat ca. 40-50.000 milimeter regen er op gevallen was en ca. 35-40.000 uur lang de zon op de hoed had geschinen. De tropische zon. Dus wat je neemt 100 % zon. En toch was de hoed "net als nieuw", dat zei de baas tenminste, en ik dorst hem niet tegen spreken, want ik was de jongste employé, en "sinkeb".

Ik kon alleen maar niet begrijpen waarom hij 20 jaar geleden zo'n rot ding kocht. Er zat helemaal geen vorm in de hoed, je wist niet of hij rond of vierkant moest zijn, het leek meer op een verlepte kool. Ook de kleur was als van een kool die veertien dagen in je badkamer heeft gelegen. Hij had 20 jaar geleden net zo goed en betere double hat kunnen kopen, je hebt heel behoorlijke hoeden van dat soort. Maar het is ook best mogelijk, dat 20 jaar geleden de hoed er anders uit zag, alleen de baas merkte niet dat hij in de loop van jaren een beetje veranderd is. Dat komt meer voor met dingen die je dag in dag uit ziet.

Alles bij elkaar genomen zag de baas er zeer indrukwekkend uit. Tenminste in mijn ogen. Spijkerschoenen, sokken, skopophouders, broek, toetoeptjas, double hat; ook had hij een flinke stok met een ijzeren punt. Ik zag hem meestal van achteren, want ik moest achter hem aanlopen. Tegenwoordig loopt ook de jongste employé nasst de baas. Toen mocht dat niet, je moest netjes achteraan lopen. Alleen als hij stil stond om je uit te vloeken, dan zag je de baas van voren.

Men zegt van iemand dat hij "sprekende ogen" heeft, maar je hoort nooit zeggen, dat iemand een "sprekende" neus heeft. En dat is naar mijn bescheiden mening een fout. Hoe het ook zij, mijn eerste baas had een "sprekende neus", die dikke boekdelen sprak. Vooral van "hari besars" in Medan, van vriendschappelijke "koempoelans" de collega's en van andere genoeglijke zaken. Later ontmoette ik nog in Indie vele planters die eveneens zo'n sprekende neus hadden.

Mijn baas meende het goed met mij. Ik kwam kers vers uit Europa en wist van geen toeten en blasen. En de baas zocht net zo iemand. Hij moest niets hebben van de "gerouteneerde" kerels. Hij was zelf veel te landg employé om niet te weten wat "routine" betekent. Hij wilde iemand hebben die hij zelf kon opleiden. En hij heeft het ook gedaan, met mij. Op zijn manier. God zegene hem!

s'Morgens kwam ik op de ondernemeing. s'Middags om 5 uur moet ik bij hem komen, met potlood en een notitieboekje.

Na een paar vriendelijke vragen over mijn reis en over mijn familie gaf hij mij order om de volgende morgen naar de tuinen te gaan om de koelies te controleren. En aangezien ik geen enkel woord Maleis, of Soendanees of Javaans kende, zou hij mij eerst een paar noodzakelijke woorden leren. En ik schreef in mijn notitieboekjes de volgende woorden.

Babi, andjing, bangsat, binatang, koerang adjar en nog een paar woorden die ik hier niet durf neer te schrijven.

Ik vroeg wat de woorden betekenen, maar hij zei, dat dat bij zaak was, ik moest maar de volgende morgen de tuinen eens gaan bekijken en als ik ergens een ploeg koelis zag, dan moest ik ze tellen en later aan hem rapporteren. Als ik koelies zie die niet werken, dan moet ik ze de woorden zeggen die hij mij zoeven noemde.

Dan zag je, dat hij ook een net-hemd droeg onder de toetoeptjas. De jas was namelijk altijd open. De knopen zaten netjes aan de jas. De baas had zilveren knopen, oud Chinees of Siamees geld was dat en ze hadden de vorm van een grote schoenknoop. Van achteren waren zij met veiligheidsspelden vastgemaakt, meestaal zag je de veiligheidsspelden, de knopen maar zelden. Het net-hemd onder zijn toetoeptjas, was ook nooit dicht. Maar dat kon ook niet, want de knopen waren er al lang af. Met het net-hemd zit het zo. Deze nuttige kledingstukken worden in Japan gemaakt, ook in England, maar deze zijn duur en de toko Chinees heeft ze ook niet. Daarom koopt een planter Japanse net-hemden. Deze zijn goedkoop, en slecht. Er zijn altijd twee kleine knopen aan om het hemd dicht te maken. Maar als je met je plantersvingers aan de knopen komt, dan vallen ze af. Dientengevolge kun je het hemd niet dicht maken. Aangenaaid worden ze natuurlijk niet meer. Er is nog geen baboe in Indie geboren die dat eigener beweging zou doen. Het aan haar zeggen doe je ook niet, daarvoor ben je planter. Dus het net-hemd trek je als volgt aan, de opening vouw je rechts en links om en klaar is kees. Als er per ongeluk de knopen nog aan zitten, dan doe je toch net zo.

Mijn eerste baas had een clean shaved bruin gezicht. Clean shaved, was in die tijd enigszins uit de stijl, maar zoals ik reeds zei, de baas was vroeger in Deli op een Engelse kebon en daar werd geen snor gedragen. Hij had ongelofelijk plondere ogen en als hij woedend was dan schoot er vuur uit. Zijn neus was tamelijk groot en had een kleur waarvan je niets kon zeggen. Het leek enigszins op zijn paarse sokken, die nog uit zijn assistenten tijd overgebleven waren. Een beetje grijs een beetje bruin met

een lila ondertint. Echt zo'n verschoten kleurtje. Gek, dat een neus zo veel van het verleden van zijn eigenaar kan vertellen.

Daar ik geen flauwe notie had wat die woorden betekenden, vroeg ik de baas op welke toon ik dat zeggen moest. Vragend, of gebiedend, zacht, of hard.

– Brullend – zei hij.

– En wat moet ik zeggen als ze iets terug antwoorden? – vroeg ik.

– Nou ze zullen niet veel terug te zeggen, – zei hij –, maar mochten ze wat zeggen, dan zeg je ze nog een keer alles, maar dan moet je nog harder brullen.

En zo gebeurde het ook. De andere morgen ging ik om half zes naar stap. Ik liep nauwelijks vijf minuten of ik zag een stuk van 20 Inlanders langs de weg zitten. Ze zaten te eten. Rijst uit een groen blad. Naast de mensen zag ik patjols liggen. Daaruit concludeerde ik, dat ze koelis moesten zijn.

De mensen keken mij vriendelijk en nieuwsgierig aan. Een van hun stond op, ging voor mij op de grond zitten, maakte met zijn handen een rare beweging, waarbij hij met zijn bovenlijf een buiging maakte en meteen begon hij te spreken. Joost mag weten wat hij zei. Af en toe maakte hij weer de zelfde rare beweging met zijn handen. Het was s'morgens iets over half zes en dan is het ook in Indie nog niet warm, maar ik kroeg het in eens verduiveld benauwd. Een ding was mij duidelijk, die mensen die daar zo rustig zaten te eten, waren koelis die werken moesten, en ik moest ze eerst tellen, en als ze niet werkten dan moest ik ze de woorden zeggen, die de baas mij gisteren opgaf en die ik s'avonds nog uit het hoofd geleerd had.

Intussen scheen de man klaar te zijn met zijn speech en wachtte schijnbaar op een antwoord. Daar ik niets beters bedenken kon, nam ik mijn hoed af en zei zo vriendelijk als het in mijn benarde positie maar enigszins mogelijk was:

– Goede morgen. –

De mensen keken elkaar aan, de man voor mij op de grond sloeg zijn ogen neer, een minute of twee hing er een pijnlijke stilte. Toen begon de man op de grond weer met zijn handen te manouvreren en zei iets, daarbij keek hij mij met een lachend gezicht aan. Dat was meer dan ik verdragen kon. Lacht die vent mij uit? Met bulderende stem begon ik.

– Babi, adjing, bangsat, binatang, koeroeng..... verder kon ik niet, ik bleef steken, ik moet mijn notitieboekje te voorschijn halen en begon opnieuw. Het leek mij toe, dat ik de eerste keer een paar woorden anders

gezegd had. Never mind. Ik dacht, nu heb ik het zo beslist goed gezegd, want de man voor mij op de grond stond haastig op en zei iets tegen de koelies. Deze pakten netjes hun rijst weer in de bladeren, stonden langzaam op, namen de patjools in hun handen, gingen een paar stappen van de weg af en begonnen daar de grond te bewerken.

Ik was tevreden. De baas vond ik een reuzen vent met zijn tover woorden. Ik telde de mensen en ging toen verder. Tien minuten later kwam ik weer zo'n stel etende mensen langs de weg tegen. Daar zij rustig bleven zitten, althowel ze mij zagen aankomen, begon ik maar direkt met mijn woordenschat. Voordat er één van hun tijd had voor mij op de grond te gaan zitten en weer zo'n speech af te steken, waarop niet kon antwoorden. Hier had ik ook succes, eerst keken ze mij verbaasd aan, maar toen ik steeds opnieuw begon met mijn woorden, gingen zij tenslotte aan het werk.

Dit herhaalde zich nog twee keer voordat het zeven uur werd. Ik liep maar steeds door op goed geluk. Overal zag ik jonge rubber bomen, tussen de bomen groeide hoog gras, soms wel een meter hoog.

Tegen tien uur ontmoette ik weer een ploeg koelies. Hier waren veel vrouwen en ook kinderen bij. De vrouwen hadden een klein werktuig in de handen waarme zij gras wegkapten. Ik telde ze. Opeens zag ik, dat er twee vrouwen op de grond zaten, zo schenen helemaal geen aanstalten te maken om te werken. Ik stoof op ze af. Mijn woorden kende ik al zonder mankeren uit het hoofd. Ze keken mij verschrikt aan, toen raapten zij twee mannen die naast hun stonden op en liepen vlug weg. Ik snapte er niets van. Maar noteerde in 't boekje, dat twee vrouwen weggelopen waren.

Verder gebeurde op die morgen niets bijzonders. Ik probeerde de weg terug te vinden naar huis. Mijn sporen volgende is mij dit dan ook eindelijk gelukt, om half twee kwam ik bij het huis van de baas aan. Ik rammelde van de honger en verging bijna van dorst.

De baas zat op de voorgalerij. Hij ontving mij zeer vriendelijk. Ik kreeg van hem direct een split. Bracht hem rapport uit, over de etende koelies, over de man die een speech hield en over de twee vrouwen die wegliepen. Hij scheen tevreden te zijn. Af en toe leek het mij, dat hij plezier in mijn verhaal had. Eindelijk vroeg ik verdere instructies. Hij zei, dat ik maar precies zo verder moest doen 's middags. Morgen gaan wij samen in de tuinen.

Pas maanden later vertelde hij mij, dat hij op die morgen mij gevolgd had. Hij kwam ook eerst bij de man die de speech hield. Dat was de mandoer van de ploeg. Hij vertelde hem, dat hij mij eerst heel beleefd

gegroet had, daarna bracht hij rapport uit over de zieke mensen, ens. Ik scheen daarover bose te zijn geworden en heb hem en de mensen uitgevloekt.

Zo ging het ook met de anderen. De twee ongelukkige vrouwen die weglieden, waren twee "toekang dagangs" die etenswaren aan de koelies verkochten. – De volgende morgen ging ik met de baas de tuinen in. Hij liep vooraan, ik liep achter hem. Hij vertelde mij alle mogelijke nieuwe dingen, over gras soorten, wegen, sloten, ik noteerde alles onderweg. De naam van het hoge gras in de tuinen, tussen de rubber bomen, was alang-alang. De baas zei, dat het goedje een godvergeten rotzooi was. Ik vroeg of er misschien parfum van gemaakt wordt. Hij vroeg of ik gek was. Toen vertelde ik hem, dat ik een meisje gekend heb, die ilang-ilang parfum gebruikte. Hij had er nooit van gehoord, maar geloofde niet, dat van die godvergeten rotzooi iets te maken was.

Wij kwamen ook een ploeg etende koelies tegen. De baas scheen er helemaal niet boos over te zijn, dat de mensen niet aan het werk waren. Een man kwam naar hem toe, en ik herkende dezelfde vent die gisteren de speech hield. De baas wisselde met hem een paar vriendelijke woorden, toen gingen wij verder. Zo gebeurde dat ook bij de tweede en derde ploeg dir wij ontzoetten.

– Het is nog vroeg, laat die mensen vreten – zei de baas. Ik kwam tot de ontdekking, dat het veel later was, dan gisteren toen ik hun mijn woorden-schat naar het hoofd slingerde.

Om een uur of acht zagen wij een stuk of tien koelies in de tuin werken. De baas zei, "pas nu goed op". Wij kwamen dicht bij de mensen ze waren bezig met een z.g. patjoelvork de alang-alang uit te werken. De baas zat met zijn stok in de grond te prikken. Dat is om de diepte te bepalen zei hij en ik probeerde het ook. Mijn stok ging overal even diep in de grond, maar de baas scheen andere resultaten te krijgen.

Opeens begon hij te brullen. Ik ontdekte spoedig, dat hij de zelfde woorden gebruikte die ik reeds uit het hoofd kende. Babi, binatang, enz. De mensen gingen kalm door met werken, dat scheen de baas razend to maken. Hij balderde. Eindelijk kwam een van de koelies langzaam naar hem toe. De baas prikte woedend met zijn stok in de grond. De koeli zei iets waarop de baas nog woedender werd en het volgende ogenblik sloeg hij de koeli met zijn stok. De man probeerde naar achteren uit te wijken maar viel daarbij toch op de grond. De baas sch..te hem een paar keer met zijn apijkerschoenen. Er volgden nog een reeks van alle mogelijke woorden.

– Zie zo – zei de baas, – zo doen wij dat in Deli.
– Wat heeft die nu eigenlijk gedaan? – vroeg ik, daar ik niets van hat gebeurde snapte.
– Ondiep gevorkt, zie je dat niet. –
Tot mijn spijt zag ik dat niet, mijn stok ging wel een halve meter in de grond. Maar waarschijnlijk was dat niet diep genoeg.
Toen gingen wij verder en de baas vertelde nog het een en ander over "Deli matjam", dwz. over Deli systeem.

Dit is al lang geleden. Het lijkt me nu als een droom. De goede baas, die mij op zijn eigen manier opgeleid heeft. (God vergeve hem!) is niet langer dan een jaar op de onderneming gebleven. De bool liep in de soep. De koelies kwamen niet op de onderneming werken, het mooie hoge gras waarvan geen parfum gemaakt wordt, grooide overal prachtig en er waren maar geen koelies die dat uit wilden vorken. Niet diep en ook niet ondiep. Die "godvergeten rotzooi" grooide maar overal, de baas werd hoe langer hoe nijdiger.

Op een kwade dag kwam de Superintendent en zes weken later ging de baas weg.

De eerste employé zei toen met een geweldige air:

– Dat Deli matjam deugt hier op Java niet.

Op Deli deugde dat toen nog wel.

Tegenwoordig deugt dat daar ook niet meer.

Az első főnököm

Az első főnököm egy Deli ültetvényes volt, vagy ahogy itt az Indiákon mondják, egy delián. Bőrből és vászonból készült szöges cipőt viselt. Nadrágjának két szárát zoknijába dugta. Lila és fekete zoknijai voltak, s néhány barna is. A zoknikat már sokszor kimosták, ez főleg a lilákon látszott. A barnáknak is citromsárga és agyagvörös közötti színük volt. De a lila, fekete és barna zoknik még a Deliben töltött időből származtak. Most Jáván volt főnök, s ezért kizárólag fehér zoknikat vásárolt. Vagy azért, mert ez a foglalkozásához tartozott, vagy azért, mert a kínai a boltban csak fehér zoknikat tartott, nem tudom pontosan. Úgy találtam, hogy a fehér zoknik sokkal jobban illenek a fehér nadrágjához és a trópusi zubbonyához. Majd el felejtettem mondani, hogy zoknitartót is hordott. Természetesen nem a nadrágja alatt, hanem afölött. Ebből két pár volt. Az egyik régebben lila lehetett, a másiktól semmi biztosat nem lehet mondani. Ha egyszer elfelejtette fölvenni, olyankor a nadrágszárát minden további nélkül bedugta a zokniba. Különös, de a zoknik szépen megmaradtak a nadrágon, sohasem csúsztak le.

Nadrágja túl bő volt. A trópusi zubbonya sem illett rá. Talán korábban testesebb volt, de az is lehet, hogy a szabója nem volt megfelelő. Tévedés azt gondolni, hogy mint igazi ültetvényes, trópusi parafa kalapot viselt. Dupla kalapot hordott. Ez egy olyan valami, amit az angolok viselnek Malakkán. Két filckalap egymáson, középen felül egy csavarral egymáshoz rögzítve. A kalapok szürke színűek, s egy fodros, széles kék szalaggal vannak átkötve.

Deliben egy angol ültetvényen dolgozott, ott mindenki dupla kalapot viselt. Azt hiszem, tíz-tizenkét évvel azelőtt dolgozott ott, a kalap azonban pontosan húsz éves volt. Igen, húsz éves "gyakorlata" volt a kalapnak, ami azt jelenti, hogy körülbelül negyven-ötvenezer milliméter eső hullott rá, és a nap harminc-negyvenezer órán át sütötte. A trópusi nap. Tehát az, amit száz százalékos napnak nevezünk. És a kalap mégis "pont olyan" volt, mint "új korában", legalábbis a főnök ezt mondta, s én nem mertem neki ellentmondani, hisz én voltam a legfiatalabb alkalmazott, egy "szinkeh". Csak azt nem értettem, hogy miért vett meg húsz éve egy ilyen szörnyűséget. Semmi formája nem volt, nem lehetett tudni, hogy kereknek vagy szögletesnek kéne-e lennie, inkább egy fonnyadt káposztához hasonlított. A színe is olyan volt, mint egy káposztáé, amelyik két hétig a fürdőszobában hevert. Húsz éve éppúgy vehetett volna jobbat is, ebből a fajtából egész tűrhető darabok vannak. Persze az is könnyen meglehet,

hogy a kalap húsz éve máshogy nézett ki, csak a főnök nem vette észre, hogy az évek során egy kissé megváltozott. Ez gyakran előfordul az olyan dolgokkal, amelyeket nap mint nap lát az ember.

Mindent egybevéve a főnök nagyon megragadóan nézett ki. Legalábbis az én szememben. Szögescipő, zokni, zoknitartó, nadrág, zubbony, dupla kalap, s volt egy jókora szögsvégű botja is. Én legtöbbször hátulról láttam őt, mivel mögötte kellett mennem. Manapság a legfiatalabb alkalmazott is a főnök mellett megy, akkor ez nem volt lehetséges. Illedelmesen követni kellett őt. Csak ha megállt, hogy leszidjon, akkor látta az ember a főnököt előlről. Olyankor látni lehetett, hogy a zubbony alatt inget is viselt. A zubbony szinte sosem volt begombolva. A gombok takarosan álltak rajta. A főnöknek ezüstgombjai voltak, melyek régi kínai vagy sziámi pénzből készültek, s nagy cipőgomb formájuk volt. Hátulról biztosítótűvel voltak rögzítve, többnyire ezeket lehetett látni, a gombokat csak ritkán. Az ing a zubbony alatt szintén sosem volt begombolva. De nem is lehetett, mert a gombok már rég leszakadtak róla. Az inggel a következő a helyzet. Ezek a hasznos ruhadarabok Japánban készülnek, valamint Angliában is, de ez utóbbiak drágák, és a kínai boltos nem tart belőlük. Ezért egy ültetvényes japán inget vásárol. Ezek olcsók és rosszak. Mindig két kis gomb van rajtuk. De ha egy ültetvényes kéz nyúl hozzájuk, leesnek. Ennélfogva az inget nem lehet begombolni. Természetesen soha többé nem varrják fel őket. Még nem született olyan cseléd az Indiákon, aki ezt saját jószántából megtenné. Az ember nem is mondja neki, azért ültetvényes. Tehát az inget a következőképpen kell fölvenni: jobbról balról magunkra hajtjuk, és kész is van. Ha a gombok véletlenül még megvannak, akkor is ugyanígy kell eljárni.

Az első főnökömnek simára borotvált napbarnította arca volt. A simára borotvált arc akkoriban kissé divatjamúlt volt, de amint már többször mondtam, a főnök korábban Deliben egy angol ültetvényen volt, s ott nem volt divat a bajusz. Hihetetlenül okos szemei voltak, s ha dühös volt, szikrát szórtak. Az orra meglehetősen nagy volt, s olyan színű amiről nem sokat lehet mondani. Némiképp hasonlított a gyakornoki idejéből fönmaradt lila zoknijaira. Egy kissé szürke, egy kissé barna, lilás beütéssel, teljesen kifakulva. Különös, hogy egy orr oly sokat elárul gazdája múltjáról. Mondják, hogy valakinek "beszédes szemei" vannak, de azt sohasem hallani, hogy valakinek "beszédes az orra". Szerény véleményem szerint ez hiba. Akárhogy is, az első főnökömnek "beszédes orra" volt, sokat elárult gazdájáról. Főként a medani fizetésnapokról, a kollegák baráti összejöve-

teleiről s más kellemes dolgokról. Később sok ültetvényessel találkoztam még az Indiákon, akiknek éppilyen "beszédes orruk" volt.

A főnök jóindulatú volt velem. Frissen érkeztem Európából és fogalmam se volt a dolgokról. S a főnök pont ilyesvalakit keresett. Nem volt szüksége "rutinos fickókra". Maga is elég sokáig volt ahhoz alkalmazott, hogy tudja, mit jelent a "rutin". Olyasvalakit akart, akit ő maga nevelhet, s ezt meg is tette, velem. A maga sajátos módján. Isten áldja meg őt!

Reggel érkeztem az ültetvényre. Délután ötkor kellett nála lennem ceruzával és jegyzetfüzettel.

Néhány barátságos kérdés után, melyben az utazás és a családom felől érdeklődött, azt az utasítást adta, hogy másnap reggel menjek az ültetvényre a kulikat ellenőrizni. S mivel egy szót sem tudtam malájul, szundaiul vagy jávaiul, először megtanított nekem néhány fontos szót. A következő szavakat írtam a füzetembe:

*Babi, ondzsing, bangszat, binatang, kuran-adzsar*¹ és még egy pár szót, amiket le sem merek ide írni.

Megkérdeztem, mit jelentenek ezek a szavak, de ő azt mondta, hogy ez mellékes, én csak menjek másnap az ültetvényt megnézni, s ha valahol egy csapat kulit látok, számoljam meg őket, s később jelentsem neki. Ha olyan kulikat látok, akik nem dolgoznak, akkor mondjam nekik azokat a szavakat, amelyeket az imént mondott.

Mivel halvány fogalmam sem volt, hogy mit jelentenek a szavak, megkérdeztem, milyen hangnemben kell őket mondanom. Kérdően, parancsolóan, lágyan vagy keményen.

– Ordítva – mondta.

– S mit mondjak, ha valamit válaszolnak? – kérdeztem.

– Hát, nem sokat fognak visszabeszélni – felelte – de ha mégis mondanának valamit, mondj el mindent még egyszer, de akkor még jobban kell ordítanod.

Így is történt. Másnap reggel fél hatkor útnak indultam. Alig mentem öt percet, amikor megláttam egy húszfős bennszülött csapatot az út szélén ülni. Rizst ettek egy zöld levélből. Az emberek mellett ásókapákat² láttam heverni. Ebből arra következtettem, hogy kuliknak kell lenniük.

Az emberek barátságosan és kíváncsian néztek rám. Egyikük felállt, leült elém a földre, miközben felsőtestével meghajolt, kezével furcsa mozdulatot tett, s egyből beszélni kezdett. Isten tudja mit mondott. Kezével néha ugyanazt a furcsa mozdulatot tette. Kicsivel fél hat után volt, s ilyenkor még az Indiákon sincs meleg, de nekem hirtelen átkozottul melegem lett. Egy dologban biztos voltam, az emberek akik oly nyugodtan ülnek

ott és esznek, kulik, akiknek dolgozniuk kellene. Nekem pedig előbb meg kell számolnom őket, s ha nem dolgoznak, el kell mondanom a szavakat, amelyeket a főnököm előző nap föl adott, s melyeket én még este kívülről megtanultam.

Időközben úgy tűnt, hogy a férfi befejezte beszédét, s valószínűleg válaszra várt. Minthogy semmi jobbat nem tudtam kitalálni, levettem a kalapomat, és olyan barátságosan, amennyire szorongatott helyzetem csak megengedte azt mondtam:

– Jó reggelt.

Az emberek egymásra néztek, a férfi előttem a földön lesütötte szemét, s egy-két perc kínos csend következett. Akkor a férfi a földön újra hadonászni kezdett, mondott valamit, s közben nevetve nézett rám. Ez több volt, mint amit el tudtam viselni. Ez a fickó kinevet engem? Dörgő hangon kezdtem:

– *Babi, andzsing, bangszat, binatang, kurung...* tovább nem tudtam, abbahagytam. Elő kellett kotornom a jegyzetfüzetemet, s előlről kezdtem. Úgy tűnt, néhány szót első alkalommal másképp mondtam. Semmi gond. Gondoltam, most biztosan jól megmondtam nekik, mert a férfi előttem a földön sietve felállt, s valamit mondott a kuliknak. Ezek szépen visszacsomagolták a levelekbe a rizst, lassan felálltak, kezükbe vették az ásókat, néhány lépésre eltávolodtak az úttól, s elkezdték túrni a földet.

Elégedett voltam. A főnököt a varázsszavaival óriásinak találtam. Megszámoltam az embereket, aztán továbbmentem. Tíz perc múlva megint egy olyan csoporttal találkoztam, amely az út mellett pihent. Mivel nyugodtan ülve maradtak, noha látták, hogy közeledem, egyből a szófüzérrel kezdtem, mielőtt még ideje lett volna az egyiknek megint leülni eléem a földre és beszédet tartani, amire úgyse tudtam válaszolni. Itt is sikerrel jártam, először csodálkozva néztek rám, de mikor megint előlről kezdtem a szavakat, végre munkához láttak.

Hét óra előtt ez még kétszer megisméltődött. Találomra folytattam az utat. Mindenütt fiatal gumifákat láttam, a fák között néhol méternyi magas fű nőtt.

Tíz körül megint találkoztam egy csoport kulival. Itt sok asszony és gyerek is volt. A nők kezében kis szerszám volt, amivel a fűvet irtották. Megszámoltam őket. Egyszer csak megláttam két nőt, akik a földön ültek. Úgy tűnt, egyáltalán nem készülnek dolgozni. Rájuk rontottam. Szavaimat már gond nélkül kívülről tudtam. Rémülten néztek rám, aztán felvették a mellettük álló két kosarat és sietve távoztak. Semmit se értettem. De följegyeztem a füzetembe, hogy két nő elszaladt.

A délelőtt további részében semmi különös nem történt. Próbáltam meglelni az utat hazafelé. Végül a saját nyomaimat követve sikerült is. Fél kettőkor megérkeztem a főnök házához. Korgott a gyomrom, s majd meghaltam a szomjúságtól.

A főnök a teraszon ült. Nagyon barátságosan fogadott. Egyből kaptam tőle egy pohár italt. Jelentést tettem a kulikról, akik ettek, a férfiről, aki beszédet mondott és a két nőről, akik elszaladtak. A főnök elégedettnek tűnt. Néha úgy látszott, örömet leli a történeteimből. Végül további utasításokat kértem. Azt mondta, hogy délután pont ugyanígy kell folytatnom, s holnap együtt megyünk a földekre.

Hónapokkal később elmesélte, hogy azon a reggelen követett engem. Először ő is azzal az emberrel találkozott, aki a beszédet mondta. Ő volt a csapat mandúrja³, s elmesélte a főnöknek, hogy előbb nagyon udvariasan üdvözölt engem, majd jelentést tett a betegekről, stb. Úgy tűnt, hogy emiatt dühös lettem s leszidtam őt és az embereit. Ugyanez történt a többiekkel is. A két szerencsétlen asszony, aki elszaladt, két kereskedő volt, akik ennivalót árultak a kuliknak.

Másnap a főnökkel mentem a földekre. Ő ment elől, én mögöttem. Minden lehetséges új dolgot elmondott a fűfajtákról, utakról, csatornákról, én meg menet közben mindent följegyeztem. A magas fű neve a gumifák közt alang-alang volt. A főnök azt mondta, hogy ez egy istenverése. Megkérdeztem, hogy csinálnak-e esetleg belőle parfümöt. Megkérdezte, hogy bolond vagyok-e. Erre elmeséltem, hogy ismertem egy lányt, aki ilang-ilang parfümöt használt. Sosem hallott ilyenről, de nem is hitte, hogy ebből az istenveréséből bármit is lehet készíteni.

Találkoztunk egy csapat kulival is, akik éppen ettek. Úgy látszott, a főnököt nem bosszantja hogy nem dolgoznak. Egy férfi jött oda hozzám, aki-ben ugyanazt a fickót ismertem fel, aki előző nap a beszédet tartotta. A főnök néhány barátságos szót váltott velem, aztán továbbmentünk. Ugyanez történt a második és harmadik csapatnál is, amellyel találkoztunk.

– Korán van még, had tömjék a fejüket – mondta a főnök.

Rádöbbsentem, hogy most sokkal későbbre jár, mint tegnap, amikor a szófűzérémet a fejükhöz vágtam. Nyolc óra körül tíz kulit láttunk dolgozni. A főnök így szólt:

– Most jól figyelj!

Odamentünk az emberekhez, akik egy úgynevezett ásóvilla segítségével az alang-alang kiszedésével foglalatostkodtak. A főnök botját a földbe döfködté. "A mélység megállapítására" – mondta, s én is megpróbáltam. Az én botom mindenütt ugyanolyan mélyre ment, de úgy tűnt, a főnök

más eredményre jutott. Egyszer csak ordítani kezdett. Hamar rájöttem, hogy ugyanazokat a szavakat használja, amelyeket már kívülről fújtam. *Babi, binatang*, stb. Az emberek csöndben tovább dolgoztak, ami úgy tűnt, felbőszíti a főnököt. Végül az egyik kuli lassan odajött hozzá. A főnök botjával dühösen a földre dőött. A kuli mondott valamit, amitől a főnök még dühösebb lett, s a következő pillanatban megütötte botjával a kultat. A férfi próbált hátrahajolni, de ettől a földre esett. A főnök néhányszor belerúgott a szöges cipőjével, s káromkodott még egy sort.

– Na, látod! – mondta a főnök – így csináljuk mi ezt Deliben.

– Tulajdonképpen mit tett ez az ember? – kérdeztem, mivel semmit sem értettem a történetből.

– Nem ásott elég mélyre. Nem látod?

Sajnálatomra nem láttam, az én botom mindenhol félméternyire fúródott a földre. De ez valószínűleg nem volt elég mély.

Aztán továbbmentünk, s a főnök még elmondott egy s mást a *Deli-matjam*-ról azaz a Deli-rendszerről.

Mindez rég volt. Ma már álomnak tűnik. A jó öreg főnök, aki engem az ő sajátos módján tanított (az Isten áldja meg őt), nem maradt egy évnél tovább az ültetvényen. A dolgok rosszra fordultak. A kulik nem jöttek dolgozni az ültetvényre, a szép magas fű – amelyikből nem készül parfüm – gyönyörűen nőtt, s nem volt kuli, aki kiásta volna. Sem mélyen, se más-hogy. Az "istenverése" nőtt mindenütt. S minél magasabbra nőtt, a főnök annál dühösebb lett. Egy elátkozott napon jött a főfelügyelő, s hat héttel később a főnök távozott.

Akkor a rangidős felügyelő gúnyosan azt mondta:

– A Deli-rendszer itt Jáván nem működik.

Deliben akkor még működött. Ma már ott sem működik.

Fordította: Árvai-Nagy Krisztina és Szabó Péter Csaba

Jegyzetek

¹ disznó, kutya, tetű, állat, pimasz

² ásókapa = szögletes alakú, egyenes élű, erősebb kapa

³ mandúr = bennszülött munkafelügyelő